

České a československého právní dějiny

Vývoj rodinného a pracovního práva
do roku 1989

Ladislav Vojáček

I. RODINNÉ PRÁVO

Výchozí právní úprava v I. ČSR

- ABGB v českých zemích
- uherský zákon o manželském právu (1894)
 - manželství jako civilněprávní vztah
 - striktně požadoval **civilní formu uzavření manželství**
 - sňatek jako občanská smlouva
 - rozluka manželství

Snaha o unifikaci v I. ČSR

- manželská novela č. 320/1919 Sb.
 - předpoklad přivolení ke sňatku = vyhlášky
 - civilní i církevní sňatek
 - rozlučka i pro katolíky (v českých zemích)
- návrh občanského zákoníku z roku 1937
 - některá ustanovení manželského majetkového práva
- osvojení č. 56/1928 Sb.
 - má nahrazovat poměr rodičů a dětí
 - rozhodoval soud
 - v zásadě museli souhlasit přirození rodiče, zejm. otec
 - X žádná majetková práva vůči členům osvojitelovy rodiny
 - osvojenecký poměr mohl být zrušen

Rodinné právo po roce 1939

- rasové zákonodárství
 - inspirace = Norimberské zákony
- na Slovensku zejména tzv. židovský kodex z roku 1941
 - zákaz uzavírání smíšených manželství

Rodinné právo po válce

- eliminace negativních dopadů doby nesvobody
 - možnost rušit a měnit soudní rozhodnutí o rozvodu a rozluce z doby nesvobody
- uznávání rozhodnutí v manželských věcech vydaných soudy nebo úřady v cizině
- organizace péče o děti (zemské a okresní komise péče o mládež)

Rodinné právo po roce 1948

- ústava 1948 a zákon o právu rodinném č. 265/1949 Sb.
- dílčí změny
- ústava 1960 a zákon o rodině č. 94/1963 Sb.

Ústava z roku 1948

- interpretační pravidlo
 - = vykládat právní předpisy v duchu ústavy a zásad, na nichž byla založena
- zásady:
 - rovné postavení mužů a žen v rodině i ve společnosti
 - odstranění diskriminace nemanželských dětí
 - manželství a rodina pod zvláštní ochranou státu

Kodifikace z právnické dvouletky

- zákon o právu rodinném č. 265/1949 Sb.
- série trestněprávních předpisů (č. 86-89/1950 Sb.)
 - trestní zákon a trestní řád
 - trestní zákon správní a zákon o trestním řízení správním
- základní občanskoprávní předpisy (č. 141 a 142/1950 Sb.)
 - občanský zákoník a občanský soudní řád

Zákon o právu rodinném č. 265/1949 Sb.

- v rámci kodifikační komise pro občanské právo subkomise pro rodinné právo
 - x podle sovětského vzoru samostatně
- i polští legislativci
- první z kodifikace v rámci právnické dvouletky
- **sjednocení úpravy rodinného práva**

Vůdčí principy (pro celé období)

- monogamní manželství
- obligatorní občanský sňatek
- rovnost manželů ve vztahu k sobě i k dětem
- rovnost dětí bez ohledu na manželský či nemanželský původ
- výchova v souladu se zájmy společnosti

Obsah zákona o právu rodinném

- chybí zasnoubení a vyhlášky (ohlášky)
- manželství
- okolnosti vylučující uzavření manželství
- rozvod
- zákonné majetkové společenství manželů
- rodičovská moc
- osvojení a poručenství

Manželství

- = trvalé životní společenství muže a ženy založené na vzájemných citových vztazích
- vznikalo souhlasným prohlášením muže a ženy před národním výborem nebo jemu naroveň postaveným orgánem (= **pozbylo charakter smlouvy**)
- následně možno vykonat svatební obřad před církevním hodnostářem (bez právní relevance pro světské právo)
- slavnostní ráz (veřejně, dva svědci)
- rozvod (soudně, ze stanovených důvodů)

Rozvod

- mělo se dbát především **zájmu společnosti**
- = rozvést pouze hluboce a trvale rozvrácené manželství
- soud zpravidla označoval viníka rozvodu manželství
- do konce padesátých let se při tom neřešila otázka práv a povinností manželů k dětem (= samostatné opatrovnické řízení)

Okolnosti vylučující uzavření manželství

- již existující manželství
- blízké příbuzenství
- osvojení a v zásadě i švagrovství v přímé linii
- nedostatek duševního zdraví
- nedostatek věku

■ nahradily manželské překážky

■ k uzavření manželství s cizincem souhlas

MV

Vzájemné vztahů manželů

- nově: manželé mají stejná práva
- povinnost žít spolu, být si věrní a pomáhat si
- potřeby rodiny uspokojovat podle svých sil a výdělkových a majetkových možností (= v podstatě vznikala vzájemná vyživovací povinnost)
- nově: zákonné majetkové společenství manželů

Vztah rodičů a dětí

- na významu ztratilo rozlišování manželských a nemanželských dětí
- zákonodárce se zaměřil především na otázku výchovy dětí
- rodičům uložil odpovědnost za výchovu svých dětí
- vůči nezletilým dětem **rodičovskou moc**
- zákon stanovil postup v případě pochybností o otcovství dítěte

Osvojení (adopce) a poručenství

- zákon stavěl do popředí zájem na výživě a výchově dítěte
- účel: umožnit úspěšný rozvoj dětem, které ztratily rodiče nebo o něž biologičtí rodiče řádně nepečovali
- péči o osobu dítěte (a až v druhé řadě o jeho majetek) mohlo zajistit také, **poručenství** (= čestná občanská povinnost)

Dílčí změny zákona o právu rodinném

- rozvod (1955)
- osvojení (1958)
- rozhodování o právech a povinnostech k dětem (1959)
 - = součást samotného řízení o rozvodu
- přenesení některých rozhodnutí na NV (1959)

Předpisy o rozvodu

- zákonné opatření z roku 1955 (č. 61 Sb.)
= možnost rozvést manželství i proti vůli manžela, který nenesl vinu na rozvratu manželství
 - pokud to bylo v zájmu společnosti
 - pokud manželé spolu již dlouhou dobu nežili

Osvojení

- **1958 nová forma osvojení**
 - = osvojitelé se zapisovali do matriky jako rodiče
 - možnost osvojení i bez souhlasu biologických rodičů (nezájem)

Přenesení některých rozhodnutí na národní výbory (1959)

- zejm. povolování manželství nezletilcům
- ustanovování, kontrola, odvolávání a zprošťování funkce poručníka

Kodifikace ze šedesátých let

- trestní zákon a trestní řád (č. 140 a 141/1961 Sb.)
- přestupkový zákon (č. 60/1961 Sb.)
- zákon o přečinech (č. 150/1969 Sb.)
- z. č. 91/1960 Sb. o správním řízení a správní řád (č. 71/1967 Sb.)
- občanský zákoník a občanský soudní řád (40/1964 Sb.)
- **zákon o rodině (č. 94/1963 Sb.)**
- hospodářský zákoník (č. 109/1964 Sb.)
- zákoník práce (č. 65/1965 Sb.)
- zákoník mezinárodního obchodu (č. 101/1963 Sb.)
- notářský řád (č. 95/1963 Sb.)

Zákon o rodině z roku 1963 (obecná charakteristika)

- návaznost na zákon z roku 1949
- chybí majetkové vztahy mezi manžely
- nový pojem: práva a povinnosti rodičů k dětem
- rozšíření oprávnění národních výborů
- nezrušitelné osvojení

Obsah zákona o rodině

- krátká preambule
 - rodina = základní článek společnosti
 - jednota zájmů rodiny a společnosti
- základní zásady
- čtyři části
 - manželství
 - vztahy mezi rodiči a dětmi
 - výchova nezletilých dětí
 - výživné (i postup při určování otcovství)

Manželství

- „*harmonické, pevné a trvalé životní společenství*“ muže a ženy, v němž jsou oba manželé rovnoprávní a podporují řádnou výchovu svých dětí
- úprava bez větší změny
- vznik nadále jen formou občanského sňatku

Rozvod

- když objektivně neplnilo svou funkci
- soud zkoumal příčiny rozvratu, viníka neoznačoval
- rozhodoval i o právech a povinnostech rodičů k dětem
- v zásadě nezasahoval do styku rozvedených rodičů s dětmi
- povinnost poskytovat „*přiměřenou výživu*“ rozvedeného manžela (dříve výživa „*nezbytná*“)

Vztahy mezi rodiči a dětmi

- nová koncepce péče o děti
- práva a povinnosti rodičů k dětem
- novinkou i úprava povinností manžela matky, který sice nebyl rodičem dítěte, ale s matkou žil ve společné domácnosti

Nová koncepce péče o děti

- dříve upravená zákonem *o organizaci péče o mládež* z roku 1947 a pak z. č. 69/1952 Sb. *o sociálně právní ochraně mládeže*
- **společně rodiče, stát a společenské organizace**
- rozšířil oprávnění NV při „*společenské kontrole*“ výchovy mládeže
 - napomínat samotného nezletilého, jeho rodiče i třetí osoby
 - nezletilému uložit určitá omezení (zákaz návštěv nevhodných podniků a akcí)
- konkretizováno vl. nař. (č. 59/1964 Sb.)

Postup při určování otcovství

- místo původního institutu uznání otcovství
- nově právo matky popřít otcovství, určené souhlasným prohlášením

Osvojení

- podobně jako zákon z roku 1958
 - pro osvojení formou zápisu osvojitelů jako rodičů se začalo používat označení **nezrušitelné osvojení**
 - pozměněnou podobu dostala i úprava osvojení a poručnictví

Úprava majetkových práv manželů

- nezahrnuta do zákona o rodině
- s úpravou jiných majetkových práv
v občanském zákoníku
- bezpodílového spoluvlastnictví
manželů (ryze kogentní podoba)
- + společné užívání bytu manžely
- + společné užívání pozemku manžely

Polistopadové změny

- odideologizování (zejm. zrušeny úvodní články)
- možnost uzavírání manželství církevní formou
- potlačeny státní zásahy
- úvahy o opodstatněnosti existence rodinného práva

II. PRACOVNÍ PRÁVO

Kořeny pracovního práva

- cechovní předpisy
- horní právo
- čelední poměr
- jako samostatné právní odvětví se zformovalo až ve 20. století
(označováno i jako dělnické právo)

Počátky pracovního práva

- dr. Emil Hácha na začátku 30. let: *„jest spíše jen souborný název pro předměty nové právnické disciplíny, než ustálený právní pojem“*
- **německý vzor** (Hácha: *„příbuznost obsahu právních norem ... se nejednou stupňuje až k ideové závislosti našeho práva na právu říšskoněmeckém“*).

Pojetí pracovního práva

- zvláštní právo společenský vrstvy, která z povolání koná námezdní práci na základě **pracovních smluv**
- právo, které se vztahuje k pracovnímu (a služebnímu) poměru, tj. k závislé práci zaměstnanců, kteří jsou zaměstnání v **cizí službě a začlenění do cizího závodu**
- nejširší pojetí, které pracovní právo prezentovalo jako **právo pracovní energie** vůbec, jako právo, jež objímá veškerou lidskou práci

Základní československé pracovněprávní předpisy

- obnova svěcení nedělí a svátků
- 1918 zákon o osmihodinové pracovní době (č. 81/1918 Sb.)
- 1919 práce dětí
- 1922 zákon o úpravě právních poměrů na Slovensku a Podkarpatské Rusi

Zákon o osmihodinové pracovní době

- osmihodinová pracovní doba
- pracovní přestávky
- práce přes čas a noční práce
- zaměstnávání mladistvých pracovníků
- práce osob zaměstnaných a bydlících v domácnosti svých zaměstnavatelů
- zachování výše mzdy v podnicích, v nichž se na základě tohoto zákona zkrátí pracovní doba

Zákon o práci dětí (č. 420/1919 Sb.)

- omezil zaměstnávání dětí (do 14 let)
- obecně: děti je možné zaměstnávat jen potud, pokud to nepoškozuje jejich zdraví, neohrožuje jejich tělesný a duševní vývoj nebo mravnost a nepřekáží v jejich docházce do školy
- děti mladší 12 let v zásadě ne (10 a 11-leté děti jen k lehkým pracím v zemědělství a v domácnosti)
- rozdíl: zaměstnávání dětí vlastních a cizích
- dozor: orgán politické správy

Úprava poměrů na Slovensku a Podkarpatské Rusi (č. 244/1922 Sb.)

- kogentní úpravou zajistil mzdové nároky
- povinnosti zaměstnavatelů vůči nemocným zaměstnancům a při ochraně života a zdraví zaměstnanců
- podmínky výpovědi a okamžitého zrušení pracovního poměru
- významně novelizovaný v roce 1924 = rozšíření působnosti na všechny zaměstnance (derogovala opomenuté uherské předpisy)

Slovenský stát

- papežské encykliky *Rerum novarum* (1891) a *Quadragesimo anno* (1931)
- 1940: pracovní povinnost
- síť úřadů práce
- obsah pracovní smlouvy – kolektivní smlouvy
- 1944: placená dovolená

Pracovní právo po roce 1945

■ 1945:

- na úrovni okresů a zemí **úřady ochrany práce**
- zařazování občanů do práce
- regulace mzdové politiky
- úkoly živnostenské inspekce
- **pracovní povinnost** (muži od 16 do 55 let, ženy od 18 do 45 let) i pro osoby, které byly zbaveny čl. státního občanství

■ 1947:

- sjednocena dovolené na zotavenou pro všechny dělníky (2 až 3 týdny)

Pracovní právo po roce 1948

- úprava nejdříve roztržena
 - zákon o státní mzdové politice 1948
 - 1959 místo závodních rad závodní výbory ROH
 - X úprava rozmístování pracovních sil
= převládají veřejnoprávní prvky
- zákoník práce č. 65/1965 Sb.
- dílčí opatření z pozdější doby

Povaha právní úpravy po roce 1948

- pracovněprávní ustanovení vyňata z OZ 1950 (na pracovní sílu se nehledí jako na zboží)
- **roztržitěnost** – postupná unifikace (ve dvojím smyslu)
- **pracovní povinnost** až do roku 1965
- **výrazné veřejnoprávní prvky**
- **dílčí předpisy:**
 - **úprava pracovních podmínek (x pracovní tábory)**
 - **ROH plní úkoly státní správy**

Právní úprava pracovních podmínek

- mzdy
- placená dovolená
- bezpečnost a ochrana zdraví
- odpovědnost za škodu (1958: náhrada škody omezená trojnásobkem měsíčního výdělku)

Mzdové otázky

- *rámcově zákon o státní mzdové politice* z roku 1948 (č. 244 Sb.)
- mzdy stanovilo ministerstvo sociální péče
- mzdová politika měla vycházet z potřeb národohospodářského plánu
- ministerstvo se jí podílelo na státní regulaci trhu pracovních sil
- 1951: nárok na náhradu mzdy za státem uznané svátky a na zvláštní příplatek za práci v těchto dnech

Placená dovolená na zotavenou

- v zásadě vycházela ze zákona z roku 1947
- zákon *o placené dovolené na zotavenou* z roku 1959 (č. 81 Sb.)
- prodloužil dovolenou zaměstnancům zaměstnaným u jednoho zaměstnavatele více než 15 let na čtyři týdny
- zavedl týdenní dodatkovou dovolenou pro horníky pracující pod zemí

Bezpečnosti a ochrana zdraví při práci

- 1951: vedení podniků i jednotliví zaměstnanci: dbát na bezpečnost při práci a na předcházení nemocem z povolání
- dohled nad bezpečností práce: ROH prostřednictvím své inspekce práce
- dohled nad ochranou zdraví: orgány MZdr
- 1961: i pro zemědělská družstva a soukromé zemědělce (1954) a pro výrobní družstva (1959)
 - úprava odpovědnosti vedoucích pracovníků
 - zdůrazněna i účast samotných zaměstnanců
 - dozor: opět odborové orgány
 - úkoly též NV

Rozmíst'ování zaměstnanců a absolventů škol

- rozmíst'ování = administrativní přidělování
- výchova dělnického dorostu
- rozmíst'ování absolventů středních a vysokých škol
- úprava skončení pracovního poměru

Rozmíst'ování pracovních sil

- z nejproblematictějších oblastí
- již dříve administrativní metody: přidělování pracovních sil k výkonu prací důležitých ve veřejném zájmu (omezeno novelou z roku 1948 = nejdéle na rok s možností dvojího prodloužení)
- úkoly úřadů ochrany práce převzaly **okresní a krajské národní výbory**
 - původně rozmíst'ování pracovních sil plně v režii těchto orgánů
 - 1951: NV jen nábor dělníků pro nejdůležitější odvětví a podniky

Výchova kvalifikovaných dělníků (+ rozmisťování do továren)

- 1951 (*zákon o státních pracovních zálohách*) = centrálně řízená soustava odborných učilišť a škol závodního výcviku
- 1958: zákon o výchově dorostu k povolání v učebním poměru (*učňovský zákon*)
 - učební poměr se podle něj zakládal na učební smlouvě

Rozmíst'ování absolventů středních a vysokých škol

- 1952: na 3 roky na konkrétní pracovní místa
- 1959: uvolnění
- 1963 a 1967:
 - pracovní zařazení „*v souladu s jejich vzděláním a podle potřeb národního hospodářství*“
 - povinnost zabezpečit příslušná místa: ústřední orgány a KNV
 - nástup na základní pracoviště (do ústředních a krajských orgánech a výzkumných ústavů až po 3-leté praxi; neplatilo pro nástup na VŠ)

Omezení volnosti zaměstnance při rozvazování pracovního poměru

- důsledek „fluktuace“
- 1953: tradiční výpověď ze strany zaměstnance nahrazena **dohodou o skončení pracovního poměru**
- absentérům hrozil i trestní postih

Změny ze v závěru padesátých let

■ 1958: zákon

- zrušil možnost přidělit občana do zaměstnání
- větší prostor jednotlivým podnikům i samotným zaměstnancům
- zachována pozice ONV jako koordinátorů při rozmisťování zaměstnanců

■ 1958: učiliště jednotlivých podniků (učňovská smlouva)

■ 1959: uvolnění pro absolventy SŠ a VŠ

Odbory, závodní rady, závodní výbory

- 1945: jednotné ROH + závodní a podnikové rady
 - chránit zájmy zaměstnanců
 - účastnit se na hromadné úpravě pracovních podmínek
 - dohlížet na hospodářskou činnost závodu
 - spolupůsobit při přijímání zaměstnanců, jejich zařazování na určitá místa a propouštění
- závodní výbory základních odborových organizací
- převádění některých úkolů státních orgánů - nástroj KSC

Předpisy navazující na OZ z roku 1964

- zákon o rodině (č. 94/1963 Sb.)
- zákoník práce (č. 65/1965 Sb.)
- hospodářský zákoník (č. 109/1964 Sb.)
- zákoník mezinárodního obchodu (č. 101/1963 Sb.)

Zákoník práce č. 65/1965 Sb.

- kodifikační práce reálně začaly v roce 1962
- na podzim 1963 měla Ústřední rada odborů hotov celý návrh zákoníku
- odklad – hospodářské potíže
- pozitivum: univerzální předpis
- **měl vyjádřit nové pojetí vztahu pracovníka a organizace**

Pojetí zákoníku

- univerzální právní předpis, upravující pracovněprávní vztahy všech zaměstnanců
- úprava pracovního poměru podobně jako dříve
- vliv mezinárodních smluv (úmluvy MOP)

Zákoník práce

- při přípravě dvě koncepce právní úpravy (minimální standard x kogentní úpravu práv a povinností)
- **nejdůležitější institut: pracovní poměr**
- zásady odměňování za práci se nezměnily
- předvídal zkracování pracovní doby
- výhodněji upraveny podmínky vzniku nároku na dovolenou

Pracovní poměr

- nic zásadně nového
- možnost převedení na jinou práci, ale jen za určitých podmínek a na omezenou dobu
- nevyžadoval souhlas okresního národního výboru s rozvázáním pracovního poměru
- možnost rozvázat pracovní poměr
 - pracovník ze zákonem stanovených a uznaných důvodů i bez uvedení důvodu
 - organizace jen na základě taxativně uvedených důvodů

Dílčí opatření z pozdější doby

- 1969 – sankční rozvázání pracovního poměru
- novela 1988
= souvislost s chystanou přestavbou hospodářského mechanismu

Polistopadové změny

= přiblížení právní úpravy podmínkám
tržního hospodářství

- 1990 – úprava pracovněprávních vztahů
při soukromém podnikání
- 1991 - zákon o zaměstnanosti
- o kolektivním vyjednávání
- **novela ZP**

Novela zákoníku práce č. 3/1991 Sb.

- typické rysy přechodu k tržnímu hospodářství
- **posilovala princip smluvní volnosti**
 - umožňovala větší mobilitu pracovních sil
 - nová kvalita kolektivních smluv (nejen právní úkon, ale i specifický pramen práva)
- rozšířila okruh funkcí, obsazovaných jmenováním
- nově změna a skončení pracovního poměru (ne jako kárné opatření)
- také úprava odstupného, pracovní disciplíny, pracovní doby a dovolené na zotavenou, mzdových otázek, překážek v práci a péče o zaměstnance